

UDK 821.163.42.09 Kanižlić, A.
Pregledni rad
Primljen 1. siječnja 2015.
Prihvaćen 1. rujna 2015.

GORANKA ŠUTALO

Filozofski fakultet u Zagrebu

Ivana Lučića 3

gsutalo@ffzg.hr

PREDODŽBA FOCIJA (*FOCIJEVA SHIZMA*) U KANIŽLIĆEVOJ TEOLOŠKOJ I CRKVENOHISTORIJSKOJ RASPRAVI *KAMEN PRAVI SMUTNJE VELIKE (OSIJEK, 1780.)*

Antun Kanižlić u svojoj teološkoj i crkvenohistorijskoj raspravi *Kamen pravi smutnje velike* (Osijek, 1780) glavnim krivcima za crkveni raskol proglašava pravoslavne Grke koji su vrlo negativno aksiološki atribuirani (*odmetnici, novi Grci focijanci* i sl.) Takve negativne vrijednosne attribute autor pripisuje ponajviše carigradskome patrijarhu Fociju, prema Kanižliću, glavnome krivcu za crkveni raskol. Upravo je Fociju Kanižlić u ovome djelu posvetio izrazito sarkastičnu nadgrobnicu na koju će u ovome radu biti usmjerena posebna analitička pozornost jer se radi o paradigmatiskome primjeru gomilanja aksioloških atribucija (*lukava zmijurina, nakaza* i sl). Imagološkom analitičkom metodom, na temelju Kanižlićevog teksta, nastoji se posebno obraditi fenomen konstituiranja konfesionalnih identiteta kao i problem konfesionalne drugosti.

Ključne riječi: konfesionalni (katolički) identitet i (pravoslavni) alteritet, pravoslavni Grci, patrijarh Focije I. (*Focijeva shizma*), Antun Kanižlić

Antun Kanižlić rođen je u Požegi 20. studenog 1699. u kojoj pohađa prva četiri razreda gimnazije, a peti i šesti (humaniora) završava u Zagrebu. U novicijat isusovačkoga reda u Beču stupio je 1714., a nakon toga 1716. i 1717. ponavlja višu gimnaziju (humaniora) u Leobenu u Štajerskoj. Od

1718. do 1721. u Grazu sluša filozofiju. Nakon toga je pet godina radio kao nastavnik u Varaždinu i Zagrebu. Od 1725. do 1726. sluša teologiju, najprije u Grazu, a potom od 1726. do 1729. u Trnavi. Godine 1730. i 1731. radio je kao kateheta u Pečuhu. Od 1731. do 1733. u Zagrebu je kateheta u crkvi i vrši službu propovjednika. Od 1733. do 1736. kateheta, propovjednik i ravnatelj gimnazije u Požegi, potom u Osijeku (1737–1739), ponovno u Zagrebu (1739/1740), Petrovaradinu (1740–1743), Požegi (1743–1745), Pečuhu (1745–1747), Požegi (1747–1748) i Varaždinu (1748–1752). Od 1752. stalno boravi u Požegi gdje je bio predsjednik konzistorija zagrebačke biskupije, imenovan od Franje Thauzya. Ovu službu vršio je sve do ukinuća isusovačkoga reda 1773. Kanižlić je umro 24. kolovoza 1777. u Požegi, a pokopan je u Crkvi sv. Lovrinca u istome gradu.¹

Svojom opsežnom teološkom i crkvenohistorijskom raspravom *Kamen pravi smutnje velike* (Osijek, 1780), Kanižlić se istaknuo kao jedan od najznačajnijih predstavnika hrvatske kontroverzističke teologije u 18. stoljeću. Kontroverzistička je teologija svoju posebnu katedru dobila u 17. st., a glavni poticaj dolazi od Kongregacije za širenje vjere koja je 1622. godine naredila “vrhovnim starješinama crkvenih redova da osnuju što više škola u kojima će se pomno i opširno pretresati one vjerske nauke što ih pobijaju krivovjerci.” (Vanino 1969:212) Kontroverzistika se u 18. stoljeću odnosi prvenstveno na pravoslavne kršćane, a njezini glavni predstavnici (odnosno autori najznamenitijih djela hrvatske osamnaestostoljetne kontroverzistike) bili su isusovci i franjevci.²

O Kanižličevom *Kamenu* pisali su uglavnom književni povjesničari i jezikoslovci (Scherzer, Prohaska, Fancev, Matić, Georgijević, Vončina), a likom patrijarha Focija u Kanižličevome djelu bavila se Divna Zečević (Zečević 1997: 179–200).

Kamen pravi smutnje velike (1780) opsežna je teološka i crkvenohistorijska rasprava u kojoj autor prati događaje od 9. st. (patrijarh Focije) pa sve do Koncila u Firenzi 1439., a pisana je ponajprije kao odgovor na historijsko-

¹ Više u: Miroslav Vanino. “Antun Kanižlić. Biografski podaci.” *Vrela i prinosi* 4 (1934): 88.

² Uz Kanižlića, potrebno je spomenuti još sljedeća imena: isusovci Juraj Mulih, Franjo Ksaver Pejačević, Anton Werntle, Ivan Krstitelj Šimunić i franjevci Antun Bačić, Stjepan Vilov te Emerik Pavić. Pejačević, Werntle i Šimunić pisali su djela na latinskom jeziku. Prvu kontroverziju s pravoslavljem, tiskanu hrvatskim jezikom, napisao je bosančicom Bugarin Krsto Pejkić 1716., pod naslovom *Zrcalo istine med Carkeve Istočne i Zapadne*. Nakon spomenute knjižice, kontroverzije s pravoslavljem na hrvatskome prostoru sve su učestalije. Vidi u: Ivan Fuček, “Teologija u XVIII. st”, u: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*. Sv. 3. Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII st.) Zagreb, 2003, 365–377. Josip Turčinović, *Misionar Podunavlja. Bugarin Krsto Pejkić (1665–1731)*. Zagreb, 1973.

-dogmatsko djelo o crkvenome raskolu grčkoga episkopa Ilije Miniatisa³ (*Πέτρα Σκανδάλου*, Leipzig 1718). U svojoj knjizi Kanižlić ukazuje na jasnu distinkciju između slike Grka kao *odmetnika* (to su tzv. *novi Grci*, kako će ih kasnije nazivati) i slike pravovjernih Grka koji su sjedinjeni s Katoličkom Crkvom (obično ih zove *stari* i *mudri Grci*). To nam pokazuje i sljedeći citat iz uvoda djelu – “Znaju navlastito stari mudri Grci, da različnost crkvenih običaja ne dvostruči viru, ne kvari jedinstvo svete Crkve; dapače njezino veličanstvo još ljepše resi, kiti, prikazujući nam takvu, kakvu je u duhu okrunjeni Prorok vidio...” (*Kamen pravi smutnje velike*:a3)

Na temelju Kanižličevog polemičkog⁴ teksta i pomoću imagološke analitičke metode, a imajući pritom u vidu i društveni kontekst, odnosno interkonfesionalne odnose u osamnaestostoljetnoj Slavoniji na relaciji pravoslavci-katolici, nastojat ćemo obraditi fenomen konstituiranja konfesionalnih identiteta kao i problem konfesionalne drugosti. Kao posebna istraživačka grana komparativne književnosti, imagologija se prvenstveno bavi istraživanjem etničkih i/ili nacionalnih predodžbi, a njezin se osnovni pristup i terminologija mogu primijeniti i na istraživanje konfesionalnih predodžbi.

Carigradskog patrijarha Focija I.⁵, jednog od najobrazovanijih i najutjecajnijih patrijarha u 9. st. (u pravoslavlju štovanog kao sveca), Kanižlić proziva

³ Ilija Miniatis (Elias Meniates, 1669–1714) episkop kermički i kalavritski na Peloponezu. Njegovu knjigu na latinski prevode N. Mothonis i G. Kosicki i izdaju je usporedno s grčkim tekstom (*Lapis offendiculi sive expositio origins et causae discidii duarum, Orient. et Occident... ecclesiarum* Breslau 1752). Vićentije Rakitić preveo je 1797. u manastiru Feneku, prema bečkome izdanju iz 1783., ovo djelo, naslovivši ga *Камень саблазна*, ali prijevod ostaje u rukopisu. Kasnije je djelo preveo na srpski i štampao ga 1847. u Novom Sadu karlovački paroh Pavle Nikolić, služeći se njemačkim prijevodom Jakova Kempera iz 1845. Više vidi u: Matić, Tomo “Život i rad Antuna Kanižlića”, u: *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*. SPH knjg. 26, JAZU: Zagreb 1940., XXXV–XXXVII., Vayanos, Stylianos G. *Elias Meniates. Biography and Translation of his Sermons on Repentance and Confession*. Brookline, Massachusetts 1998:57–59.

⁴ Kanižlićev je *Kamen* ponajprije znanstveno djelo pisano štokavskom prozom (uzor je autoru bio Dubrovčanin Ignjat Đurđević kojeg u svome djelu izričito spominje). Žanrovska klasifikacija Kanižličevog djela stoga nije sasvim jednoznačna – uz aksiološki obojene, polemički intonirane prozne dijelove kao i sarkastičnu nadgrobnicu Fociju, u *Kamenu* pronalazimo i vrlo opsežnu, aksiološki neutralno pisanu povijest raskola (uža crkveno-povijesna/teološka tematika).

⁵ Grč. Φότιος. lat. Photius, srp. Свети Фотије Велики, Carigrad oko 820. – Bordi u Armeniji 6. veljače između 891. i 898. Potječe iz dvorske obitelji, bio je rođak i dvorjanik cara Mihaela III. Od 858. do 867. i od 877. do 886. bio je carigradski patrijarh. Jedan je od najutjecajnijih i najobrazovanijih carigradskih patrijarha, veliki bogoslov Pravoslavne Crkve, zapovjednik straže, glavni carski tajnik i profesornicarigradskome Sveučilištu. Vidi: White Stratoudaki, Despina. *Patriarch Photios of Constantinople*, 1982., Энциклопедија

kao glavnog krivca za crkveni raskol⁶, odnosno onog koji je prvi osudio *Latine* zbog raznih zabluda (“Filioque”, kvasni/beskvasni kruh, (ne)nošenje brade, nauk o čistilištu i dr.) Focijeve optužbe protiv Zapadne Crkve, a posebice njegova okružnica upućena ostalim patrijarsima Istoka u kojoj teško optužuje papu Nikolu I.⁷ (da bi ga na kraju na Carigradskome sinodu 867. i izopćio; Kanižlič taj sinod naziva “razbojnički Sabor”) uvode u događaje na Osmome ekumenskome koncilu (četvrtom carigradskom), održavanom od 5. listopada 869. do 28. veljače 870. u Crkvi svete Sofije. Glavna tema ovoga Koncila, kojeg Grčka Crkva ne priznaje za ekumenski, upravo je Focije i njegovi pomagači koji su konačno na Koncilu i osuđeni. Prokletstva, odnosno anatheme Fociju i pomagačima, Kanižlič opširno ispisuje – “...Fociju priljubodniku, i ubojici anathema. Fociju šizmatiku anathema. Fociju novomu Maksimu Cyniku anathema. Fociju novomu Judi anathema. Fociju novomu Dioskoru anathema. Svima njegovim naslidnikom, i braniteljom anathema. Grigoriji davno episkopu sirakuškom anathema. Eulampiju skinutu, i šizmatiku anathema.” (*Isto*: 321) Focija ovdje prvi put imenuje *šizmatikom* i uspoređuje ga s Maksimom Aleksandrincem Filozofom⁸ koji se suprotstavio Grguru Nazijanskome i došao na carigradsko prijestolje, ali nikada nije bio pravi episkop. Nazvan je i Dioskur, prema aleksandrijskome patrijarhu Dioskuru, koji je progonio Svetoga Flavijana, carigradskoga patrijarha i prokleo papu Leona I. Tako je i Focije

---

православља (књг. 3. II-III) Београд 2002:1998, dr. Hans Georg Beck “Focije – djelo i lik”, u: *Velika povijest Crkve*. Svezak III (Srednjovjekovna Crkva). Prvi polusvezak (Od crkvenoga ranog srednjeg vijeka do grgurovske reforme) Zagreb, 2001:208–213, *The Blackwell Dictionary of Eastern Christianity*. Blackwell Publishers 1999:381–382.

⁶ Konačnom crkvenom raskolu 1054., za vrijeme patrijarha Mihaela Cerularija, prethodila je još i tzv. *akacijanska šizma* (Jedin 1997:33) koja je trajala 35 godina (484–519). Šizma se događa nakon Kalcedonskoga sabora (451) na kojemu je osuđeno monofizitstvo (jedinstvo naravi u Kristu), a koje se ipak održalo u Palestini, Egiptu i Siriji. Carigradskog patrijarha Akacija izopćio je papa Feliks III. (483–492). Nešto kasnije, na 6. općem koncilu, odnosno trećem carigradskom (680–681), osuđen je papa Honorije I. koji je prihvatio monoteletstvo (jedinstvo volje u Kristu) patrijarha Sergija Carigradskog. (Franzen 1983: 69–70). Kanižlič se dominantno bavi tzv. *Focijevom šizmom* (Jedin 1997:41).

⁷ Papa Nikola I (858–867) odbija priznati Focija za carigradskoga patrijarha, koji na taj položaj dolazi nakon prisilnog odstupanja prethodnika Ignacija, i osuđuje ga na jednoj rimskoj sinodi 863. godine. Vidi o tome kod Jedin, H. *Crkveni sabori. Kratka povijest*. Zagreb 1997., str. 41–43.

⁸ Prema četvrtome kanonu Carigradskoga koncila (381), proglašena je nevaljanom posveta “pustolova Maksima” za poglavara carigradske općine koju je provela Aleksandrija. Problem je u tome što to Maksim čini potajno i bez znanja Grgura Nazijanskog koji je glavni pretendent za zakonitog poglavara carigradske općine. Vidi u: *Velika povijest Crkve*. Drugi svezak (Crkva Carstva poslije Konstantina Velikog). Prvi polusvezak (crkva od Niceje do Kalcedona), Zagreb 1995:70.

progonio Ignacija, navodi Kanižlić, a u svome sinodu skinuo je i prokleo papu Nikolu I.

Pišući o patrijarhu Fociju, Kanižlić napominje da se poziva na Simeona logoteta⁹, Carigradanina i svjetovnoga čovjeka, “visoka plemena i razuma” (*Isto:5*), koji je dobro poznao Focija. Ovo pozivanje na izvore vrlo je važno za Kanižlića jer time njegov tekst dobiva na vjerodostojnosti i važnosti pa se bolje može suprotstaviti Miniatisu. Kanižlić nas, dakle, pozivajući se na spomenuti izvor, na početku upoznaje s Focijem tako što iznosi nekoliko fantastičnih priča o njegovoj sotonski predestiniranoj prirodi. Dok je Focijeva majka Irena još bila trudna, neki je duhovnik, prijatelj Focijevoga oca Sergija, rekao da žena u utrobi nosi zmiju, odnosno muško dijete koje će postati patrijarh “i mloge na krivokletvu navesti i na različne načine po svojima majstorijama od Carstva nebeskoga odbiti” (*Isto:6*). Otac tada namjerava ubiti i majku i dijete, ali mu to duhovnik ne dozvoljava. U sljedećoj priči majka sanja da joj iz utrobe izlazi aždaja, a ispovjednik Hilarion kaže joj da u utrobi nosi sotonu u ljudskome obličju. Takve fantastične, nadnaravne priče o Fociju vrlo su dobro propagandno sredstvo (osobito za puk), a na uvjerljivosti i težini sigurno dobivaju imamo li u vidu da ih zapisuje Grk Simeon. Još je jedna anegdota važna za potpuniju sliku o Fociju, koju Kanižlić navodi prema Simeonu. Focije za vrijeme svoga školovanja susreće nekog Židova¹⁰ koji ga nagovara da zaniječe križ. Nakon tog susreta, navodi Kanižlić, Focije nije prestajao čitati opake knjige i postaje “ikona jedne nakaze, a ne čovika” (*Isto:7*).¹¹

U dvadesetome poglavlju drugoga dijela, naslovljenome “Kako se je Focijo u ostalih poslovih vladao?” (*Isto: 111–114*) Kanižlić nastavlja s parafraziranjem anegdota o Fociju, pozivajući se opet na Simeona. Ovo je poglavlje, za razliku od prethodnih koja su obilovala historiografskim¹² podacima, u potpunosti literarno pa gotovo djeluje kao “predah” od zahtjevnoga štiva. Humoristična je i pučka anegdota o natjecanju Focija i cara Mihaela u ispijanju vina. Car je, naime, popio čak pedeset čaša vina dok

⁹ Simeon Metafrast, logotet iz 10. st. Protumačio je stare i nejasne biografije svetih (zbirka dobiva naslov *Metafrast*). Priredio je i zbirku moralnih izreka *Svetog Vasilija Velikog* i brojne druge. Vidi u: *Энциклопедија православлѣа, књг. 3. П-Ш, Београд 2002: 1743.*

¹⁰ Ovog je Židova Divna Zečević (1997:188–189) imenovala Mefistom.

¹¹ Ovaj susret otkriva kako su u Kanižličevu tekstu vrednovani još jedni “Drugi”, odnosno Židovi, kojima autor posvećuje jedan dio prostora u svome djelu.

¹² Radi se, primjerice, o poglavljima u kojima Kanižlić piše o stanju Carstva za vrijeme Ignacija i Focija, zatim dijelovima o papi Nikoli I. i poklisarima koje on šalje u Carigrad (ali i prima carigradske u Rimu), osudama patrijarhu Ignaciji i sl.

je Focije ispio šezdeset i pobijedio cara. I dalje se nastavlja s pričama o sotonskoj naravi Focijevoj – “kada bi Focijo, na blagdan nikoji, sveti Krst iliti Križ kod oltara dizao, jedan, sveta života kaluđer, blizu stojeći ugleda zmijurinu oko časnoga Križa, i Focijove ruke obavitu”. (*Isto*:112) Kanižlić se, kada piše o Fociju, vrlo često poziva na praznovjerno znamenje koje mu je povremeno zaista u službi ozbiljne argumentacije. Stoga je ovo kratko poglavlje i stilom i sadržajem ponajviše adresirano puku. Posljednja Simeonova priča o Fociju, koju Kanižlić parafrazira, otkriva još jednog “Drugog”, Arapina (odnosno sve nevjernike Arape), s iznimno negativnom (hetero)predodžbom (*strašan Arapin*, odnosno đavao sam). Prorok Ivan priča što mu se dogodilo nakon posjete dvojice manastirskih starješina koji mu se dolaze žaliti na Focija. Sljedeće je noći prorok usnuo san – Focije je poslao svog prijatelja, odnosno jednog od đavala kojeg potajno štuje, imenom *Lebufas* kako bi se osvetio proroku jer je o njemu loše govorio i kako bi ga naveo da se odrekne Boga.

Osim fantastičnim pričama, Kanižlić svoju karakterizaciju Focija proširuje i aksiološki obojenim, ironičnim i iznimno pejorativnim pojmovnikom – *krvnička carigradska aždaja*; sljedbenik đavla, *poglavica od razbojnika*; “ljutica zmija, koja neprogrizavši utrobu matere svoje ne može na svitlost doći.” (*Isto*:278); *tavni Lucifer*; *bezobrazni zlotvor* i sl. Takvo negativno vrednovanje kulminira u sarkastičnoj nadgrobnici koja upravo “pršti” ironičnim, pejorativnim atribucijama i adjektivizacijama. Focije je Kanižliću naprosto metonimija *odmetnutih* Grka, glavnih krivaca za raskol, koje je u djelu okarakterizirao iznimno pejorativno – *rasklonici*, *focijanska četa*, “izrodni sinovi starine grčke” (*Isto*: 436), *krivovjerci* i *šizmatici*. Takva heteropredodžba proizlazi iz autopredodžbe o univerzalnosti Zapadne Crkve i pravovjernosti *Latina*.¹³

Osim sadržajem, nadgrobnica Fociju zanimljiva nam je i formom jer je to jedina (nadgrobna) pjesma umetnuta u Kanižličev prozni tekst. Pišući o ovoj nadgrobnici, Ivan Scherzer napominje “veoma moramo žaliti, da je iz pera Kanižlića izašla i nadgrobnica Fotijejeva”. (Scherzer 1895: 214) Zbog svega navedenog, ispisujemo ovdje nadgrobnicu u cijelosti.

Uvodno Kanižlić napominje – “Doista duboko kamen velike smutnje propade. Ja neću iziskivati grob njegov: ako bi se pak tko srićom na njega namirio, mogao bi učiniti ovu, ali priličnu nadgrobnicu.” (*Nav. dj.*: 426)

¹³ Pejorativni termin koji inače pravoslavni koriste za katolike, a autor ga ovdje namjerno koristi ne bi li se približio potencijalnim pravoslavnim čitateljima.

“Stani putniče.
Pod ovim kamenom leži veći kamen,
Focijo kamen velike smutnje.
Rođen bi na rasuće Crkve ovi čovik;
Ako li se još može zvati čovik.
Činjaše se njegovoj materi, da je ponila zmijurinu.
Ne mogu li i onda pitati:
Tko szciniš, da će biti dite ovo?
Bila je lukava zmijurina Focijova prilika,
Bio je zmijurine prilika lukavi Focijo.
    Jedno je mislio, a drugo je govorio,
    Jedno je govorio, a drugo je činio.
    Po lukavštini je Istok privario;
    Po zabludenju je Istok otrovao.
Bijaše velika nauka; a još veće zloće.
U nauku mogao se je isporediti starim mudracem
U zloći mogao se je isporediti starima krivovircem,
    Da ih ne bude nadišao,
Raskinuvši priko nesašivenu svitu Isukrstovu.
    Pitaš: kako toliki mudrac tako zabludi?
    Pogrđujući Duha Svetoga, Duha Istine.
    Odbacivši nauk starih Otaca,
    Da Duh Sveti, i od Sina ishodi.
Postade otac novoga odmetništva, i krivovirstva.
    Iznese još novo, nečuveno zabludenje:
    Da svaki čovik dvi duše ima
Zar je znao da će svoju jednu izgubiti?
    A da i dvi bude imao,
    Obe dvi bi bio izgubio;
Budući neizbrojene po odmetništvu pogubio.
Progonio je Ignaciju carigradskoga patrijarhu
    I u njemu Svetu Crkvu.
Da bi sebe na stolicu patrijarsku podigao,
    Njega je digao.
Od prokletih episkopa za patrijarhu je posvećen bio
    Učinjen prije pastirom, nego je ovca bio

Dva se je puta na patrijarsku stolicu popeo,
Dva je puta strmoglav upao.
Patrijarha carigradski sedamnaest godina,
Nije ni za jedan dan bio.¹⁴
Od devet rimskih papa prokletstvom udaren,¹⁵
Nije ni jednoga udarca oćutio;
Nije čudo: kamen je bio.
Od njega uznemirena Crkva, još nije umirena:
Jeda mu je vridno reći?
Pokoj vičnji daruj njemu Gospodine.
Ukopan ovdje još smućuje, i truže:
Što je to?
Jeda li se u matere naše zemlje krilu opet
U zmijurinu pritvori?
Putniče!
Prikrsti se od ove nakaze, i biži;
Da te ne otruje.”

(*Isto*: 426–428)

Sadržajno je Kanižlić nadgrobnicu podijelio na dva, odnosno tri dijela. U prvome dijelu (koji završava nakon pitanja *Pitaš: kako toliki mudrac tako zabludi?*), služeći se principom kontrasta (vjerojatno, ne bi li dodatno naglasio negativnu aksiologiju i tako učvrstio jednodimenzionalnu sliku o Fociju), Kanižlić patrijarha opisuje vrlo pejorativno – pomoću silepse (kamen u doslovnom i prenesenom značenju) početno ga definira metaforom kamena (*velike smutnje*) koju kasnije upotpunjava atributom nečovječnog (*Ako li se još može zvati čovik*) i predestiniranog za zlo (*Rođen bi na rasuće Crkve ovi čovik*). Focije je demoniziran kroz hijastičnu strukturu antimetabole (*Bila je lukava zmijurina Focijova prilika / Bio je zmijurine prilika lukavi Focijo*), odnosno usporedbom sa zmijom (ili augmentativom *zmijurina* koji je pojačan i adjektivom *lukava*). Focijevo licemjerje opisano je kontrastom u obliku anafore i sintaktičkim paralelizmom (*Jedno je mislio, a drugo je govorio, / Jedno je govorio, a drugo je činio*) te negativnom verbalizacijom:

¹⁴ Kanižliću su sporna oba Focijeva patrijarhata (858–867, 877–886).

¹⁵ Iako ih nigdje izričito ne spominje, prema Kanižličevu *Kamenu* može se pretpostaviti da se radi o ovim papama: Nikola I. (858–867), Hadrijan II. (867–872), Ivan VIII. (872–882) je upitan, Marin I. (882–884), Formoz (891–896), Bonifacije VI. (896), Stjepan VI. (896–897), Roman (897), Teodor II. (897).

prevariti, otrovati (*Po lukavštini je Istok privario; / Po zabludenju je Istok otrovao*). Kontrastom nauka i zloće, Kanižlić se služi ne bi li Focijevu vrlinu (učenost) vješto pretvorio u manu (*Bijaše velika nauka; a još veće zloće. / U nauku mogao se je isporučiti starim mudracem / U zloći mogao se je isporučiti starima krivovircem*). Ovaj kontrast kulminira pitanjem – *kako toliki mudrac tako zabludi?* – koje uvodi u drugi dio pjesme u kojemu Kanižlić konkretizira Focijevu krivnju i ukratko ponavlja sve sporne momente vezane uz njega. Iako je riječ o nadgrobnoj pjesmi, umetnutoj u prozni tekst, ne možemo reći da je ona ovdje slučajno. Naime, služeći se raznim retoričko-stilističkim postupcima i figurama kako bi postigao humorističan, odnosno ironijski efekt, Kanižlić ostaje sasvim dosljedan svojim aksiološkim proznim iskazima.

Focije, dakle, odbacivši nadostavak “i Sina” (*Filioque*), koji je nauk starih otaca¹⁶ (i grčkih i latinskih), napominje Kanižlić, postaje otac i novog krivovjerstva (izjednačuje ga s ostalim krivovjernim učenjima) i novog odmetništva (*novi Grci focijanci*). Njegova je i zabluda o dvije duše kod čovjeka, a to krivovjerstvo, kako piše Kanižlić, iznosi da bi uznemirio patrijarha Ignacija i puk. Focije pogubljuje i progoni, a naročito je progonio svoga prethodnika, patrijarha Ignacija.¹⁷ Sporno je s Focijem i njegovo posvećenje za patrijarha jer ga posvećuje svrgnuti sirakuški nadbiskup Gregorije Asbestos¹⁸ kojeg je svrgnuo Ignacije. Metaforom o pastiru i ovci

¹⁶ Kanižlić upozorava da je to nauk i latinskih i grčkih otaca. Navodi ove grčke oce koji slijede nauk stare Crkve (Duh Sveti izlazi i od Oca i Sina): Sveti Atanazije Veliki (“otac pravoslavlja”, 4. st), Sveti Bazilije Veliki (4. st) i njegov mlađi brat Grgur iz Nise (4. st), Sveti Epifanije Ciparski (4. st), Ivan Zlatousti (“najveći tumač Svetog Pisma”, 4. st), Sveti Ćiril Aleksandrijski (4. st). Više u: Енциклопедија православлѣа (књ. 1 А-З, књг. 2 И-О) Београд 2002:111–112, 323–324, 489, 655, 887–888, 978. Kršćanskim teolozima te grčkim i latinskim ocima kod nas se temeljitije bavio prof. dr.sc. Marijan Mandac u brojnim svojim djelima (npr. Grgur iz Nise, *Velika kateheza*, 1982; Atanazije Veliki, *Pisma o Kristu i Duhu*, 1980; Tertulijan, *Spis o krstu* 1981. i brojni drugi).

¹⁷ Tu isključivo pozitivnu predodžbu o Ignaciju (i nasuprot njemu isključivo negativnu o Fociju), Kanižlić gradi na temelju biografije Nikete Davida o ovom patrijarhu. Niketa David (lat. Nicetas David), paflagonijski plodan pisac eulogija i biografija svetaca i mučenika. Ime David izabire kao monah. Glavno djelo mu je biografija patrijarha Ignacija (907) u kojemu ga, nasuprot patrijarhu Fociju, prikazuje kao pravog sveca i mučenika. Upravo je ova Ignacijeva biografija najviše citirana u krugovima oponenta patrijarha Focija, prilikom kampanje protiv njegova drugog patrijarhata, ali i protiv njegovih neposrednih suradnika. Vidi u: *New Catholic Encyclopedia*. Second edition (10 Mos-Pat). The Catholic University of America, Washington D.C.: 356.

¹⁸ Gregorije Asbestos, nadbiskup Sirakuse usprotivio se izboru Ignacija za patrijarha. Iako će se Asbestos kasnije pokoriti carskoj volji, Ignacije ga je svrgnuo i prognao. Stvar se dodatno

(postao pastir, a nije bio ni ovca), Kanižlić želi pojasniti da se Focije zaredio kao laik, a da prije nije bio ni svećenik, što nikako nije uobičajene crkvena praksa.¹⁹ Posljednji, treći dio pjesme (*Od njega uznemirena Crkva, još nije umirena*) aludira na Kanižličevu suvremenost koja još trpi posljedice *Focijeve shizme*. Na samome kraju pjesme Kanižlić zaokružuje započetu aksiologiju o Fociju koja još snažnije kulminira kroz potpunu sotonizaciju i demonizaciju ovoga patrijarha – zmijurina i nakaza koja truje.

Iako Kanižlić u *Kamenu* o Grcima (ipak) piše ambivalentno (ujedinjeni i neujedinjeni), oni su, kao glavni krivci za crkveni raskol, vrednovani dominantno negativno. Za razliku od njih pravoslavni su Slaveni (pravoslavni kršćani u Monarhiji) vrednovani vrlo pozitivno. To nas navodi na zaključak o propagandnoj namjeri autorovog teksta, pisanog ponajprije za pravoslavne kršćane u Monarhiji kojima se u posljednjim poglavljima i obraća, atribuirajući ih familijarno (*poljubljeni oci i braćo*, a ne *Vlasi šizmatici*²⁰ kako ih u izvještajima često imenuju katolički misionari u Vojnoj Krajini). Pokazuje nam to sljedeći primjer – “Dovršivši govorenje moje najposljednje s narodom grčkim, dopušteno će mi biti; da, tako rekavši, na svrhi svrhe upravim pero, i govorenje moje k vami od obodvojega stanja prisvitla pripoštovana gospodo, časni igumani, kaluđeri, sveštenici, i ostali svoga nazivka pridostojni, koji ste od grčkoga zakona neujedinjeni.” (*Isto*: 899) Umjesto negativnih aksioloških atribucija (ako se takvom uopće može smatrati *od grčkog zakona neujedinjeni*), Kanižlić se potencijalnim pravoslavnim čitateljima obraća primjerice ovako – “prisvitla, pripoštovana gospodo, poljubljeni u Isukrstu oci, i braćo, koje pod primilostivim vladanjem prislavne, primoguće Austrijske Kuće živite.” (*Isto*: 900) To nas ne iznenađuje, imamo li u vidu da Kanižlić piše iz pozicije rimokatolika (vođenog glavnim ciljem – pridobivanjem pravoslavnih za uniju), isusovca u osamnaestostoljetnoj Slavoniji u kojoj žive pravoslavni kršćani koji su emigrirali s osmanlijskoga područja još 1690. i nakon mira u Srijemskim Karlovcima (1699), a pod vodstvom pečkoga patrijarha Arsenija III. Crnojevića. Dolaskom pravoslavnih kršćana na prostor Habsburške Monarhije (prostor Hrvatske i Ugarske), započinju i sukobi starješina pravoslavnih kršćana (osobito patrijarha Crnojevića) s katoličkim klerom. Situacija je dodatno komplicirana imamo li u vidu odnos politike Bečkoga dvora prema uniji. Naime, Austrija

---

komplicira kada je Gregorije, kao svrgnuti nadbiskup, posvetio Focija za patrijarha. Vidi: Dr. Hans Georg Beck. “Bizantska Crkva u vrijeme Focijevskog raskola”, u: *Velika povijest Crkve*. (Svezak III). Zagreb, 2001: 194–208.

¹⁹ Focije u pismu papi Nikoli I. navodi kako na osnovu povijesnih primjera može opravdati svoje uzdizanje od laika u službu biskupa. Vidi: Dr. Hans Georg Beck. “Bizantska Crkva u vrijeme Focijevskog raskola”, u: *Velika povijest Crkve*. (Svezak III). Zagreb 2001: 199.

²⁰ Usp. Zlatko Kudelić, *Marčanska biskupija*, Zagreb 2007:148.

podupire Pravoslavnu Crkvu jer caru Leopoldu I. odgovara pomoć krajišnika u borbi protiv Turaka. Sličnu diplomatsku politiku nastavila je i Marija Terezija jer u 18. st. austrijskom saveznicom postaje Rusija pa je u interesu saveza dviju država bilo očuvanje prava pravoslavnih krajišnika koja su im dana privilegijama. (Kudelić 2007:487) Nastojanja oko unije time, tijekom 18.st., postaju otežana, a sukobi su česti. Iako Kanižlić, u vrijeme kada dovršava *Kamen*, živi duboko u 18. stoljeću, vremenu kada prosvjetiteljske ideje dominiraju zapadnim zemljama, ne može izbjeći tada dominantnu temu slavonskih pisaca – odnos/opreku Istočne i Zapadne Crkve. Iz te pozicije oblikuje se i kolektivni identitet, odnosno “mi Latini”.

Iz tako različite predodžbe o pravoslavnim Grcima s jedne strane i pravoslavnim Slavenima²¹ s druge strane, oblikovala se i Kanižličeva jednodimenzionalna, sotonizirana slika Focija koja je zapravo rezultat namjernog “obrtanja hijerarhije”.

Literatura:

- Belić, Predrag. 2000. Eighteenth Century Jesuit Contraversialists among the Croats. U: *Jesuits among the Croats*. Proceedings of the international symposium: Jesuits in the Religious, Scientific and Cultural life among the Croats. October 8–11, 1990. Zagreb: Durieux: 197–212.
- Енциклопедија православља 2002. Београд: Савремена администрација.
- Franzen, August. 1983. *Pregled povijesti Crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Fuček, Ivan. 2003. Teologija u XVIII. st. U: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*. Sv. 3. Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII st.) Zagreb: HAZU, AGM, ŠK: 365–377.
- Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. 2007. Manfred Beller and Joep Leerssen, ed. Amsterdam, New York: Rodopi.
- Jedin, Hubert. 1997. *Crkveni sabori. Kratka povijest*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

---

²¹ Zoran Velagić u članku “The Croatian author at the Frontier of Catholicism and Orthodoxy in Croatia”, *Frontiers of Faith*. Ed. by Eszter Andor and István György Tóth, CEU, Budapest 2001: 89–97. upozorava na jasnu razliku u stavu spram pravoslavnih Grka i pravoslavnih Slavena kod hrvatskih ranonovovjekovnih pisaca, prvenstveno na prostoru Hrvatske i Slavonije (najčešće citira Muliha i Kanižlića). Autor navodi dva glavna razloga presudna za razliku u predodžbi pravoslavnih Slavena i Grka kod hrvatskih autora – stalni kontakti s pravoslavnim Slavenima (u djelima se obraćaju primjerice pravoslavcima u Monarhiji) i slavensko susjedstvo/bratstvo.

- Kanižlić, Antun. 1780. *Kamen pravi smutnje velike iliti početak, i uzrok istiniti rastavljenja Crkve Istočne od Zapadne, po mlogo poštovanomu gospodinu Antunu Kanižliču njihove Ekselencije prisvitloga gospod. biskupa zagrebačkoga Svete Stolice u Požegi naređene više od dvadeset godina konzistorijalu nigdašnje pako Družbe Isusove misniku jurve pokojnomu, za života obilato ispisan. S blagodarnošćom pako uzvišene i prisvitle Kraljevske Mađarske komore na svitlo dan. U Osiku kod Ivana Martina Divalta.*
- Kudelić, Zlatko. 2007. *Marčanska biskupija*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Matić, Tomo. 1940. Život i rad Antuna Kanižlića. U: *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*. SPH knj. 26, Zagreb: JAZU.
- Matić, Tomo. 1945. *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, knjiga XLI, Zagreb: HAZU.
- New Catholic Encyclopedia*. 2002. Second edition. Thomson Gale: The Catholic University of America: Washington D.C.
- Scherzer, Ivan. 1895. A. Kanižlića 'Sv. Rozalija' i 'Kamen pravi smutnje'. *Nastavni Vjesnik* (3) :201–217.
- Suvremena katolička enciklopedija*. 1998. Split: Laus.
- The Blackwell Dictionary of Eastern Christianity*. 1999. Ken Parry, David J. Melling, Dimitri Brady, Sidney H. Griffith & John F. Healey, ed. Blackwell Publishers.
- Turčinović, Josip. 1973. *Misionar Podunavlja. Bugarin Krsto Pejkić (1665–1731)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Vanino, Miroslav. 1934. Antun Kanižlić. Biografski podaci. *Vrela i prinosi* (4): 88.
- Vayanos, Stylianos G. 1998. *Elias Meniates. Biography and Translation of his Sermons on Repentance and Confession*. Brookline: Massachusetts: 57–59.
- Velagić, Zoran. 2001. The Croatian author at the Frontier of Catholicism and Orthodoxy in Croatia. U: *Frontiers of Faith*. Eszter Andor and István György Tóth, ed. CEU: Budapest: 89–97.
- Velika povijest Crkve*. 1995. Svezak II. Hubert Jedin, ur., Zagreb.
- Velika povijest Crkve*. 2001. Svezak III. Hubert Jedin, ur., Zagreb.
- Zečević, Divna. 1997. The polemical popular literary edifying text by Antun Kanižlić about Focius as the cause of the church schism, in the book : *The real stumbling-block of the great discord (Osik 1780)*. *Narodna umjetnost* 34(1):188–189.
- White Stratoudaki, Despina. 1982. *Patriarch Photios of Constantinople*. Holy Cross Orthodox Press. < <http://www.photius.com/photios/> >. (Pristupljeno 9. prosinca 2014.)

The image of Focius (*Focius's Schism*) in Kanižlić's Theological and Historical Polemic *Kamen pravi smutnje velike* (Osijek, 1780)

Antun Kanižlić in his theological and historical polemic *Kamen pravi smutnje velike* considers Orthodox Greeks to be the originators of Great Schism and gives them negative axiological (value) attributes (*the renegades; new Greeks, the followers of Focius* etc.). These negative value attributes are especially emphasized in the case of Focius, Eastern Church patriarch, who is, according to Kanižlić, the main culprit of East-West Schism. Kanižlić dedicated him quite a sarcastic sepulchral poem, which is given special attention in the analysis because it represents a paradigmatic example of piling axiological attributions (*cunning snake, freak* etc.) Using imagologic analytical method applied on Kanižlić's text, this paper/article will particularly try to analyze the phenomenon of developing confessional identities, as well as the problem of confessional otherness.

Key words: confessional (Catholic) identity and (Christian Orthodox) alterity, Orthodox Greeks, Focius I the patriarch (*Focius's Schism*), Antun Kanižlić